

УДК 392.3(=161.3)

Заходнепалеская куставая абраднасць у кантэксте культуры

Р. М. КАВАЛЁВА

Куставая абраднасць складаецца з абраду ваджэння Куста, абходных і таночных (карагодных) песень. Інварыянт абходных песень уключае рэпрэзентацыю Куста, зварот да гаспадара ці членаў яго сям’і, просьбу аб абдорванні, магічнае заклінанне. Тыповыя зачыны песень наступныя: “Ой, наш Куста юв зылёный май вобравса” [1, с. 125], “Ой, мы булы юв вылыкому бору, // Ой, звылы Куста із зылёного клёну” [1, с. 124], “Ой, водылы Куста да за гай зэлэнэнькый” [1, с. 165] і пад.

Абрад уключае прыродны па генезісу, але дадзены ў культурным апасродкаванні феномен, – зеляніну, якая слугуе “вопраткай” дзяўчыны або дзяўчынкі. Характэрна, што тут мы маем справу не з прыроднымі рэаліямі як такімі, а з культурнымі сэнсамі, якія іх рэпрэзентуюць. Выражэннем рытуальнага сэнсу, які цалкам з’яўляецца культурным феноменам, слугуе знакавая фігура – Куст? або, як яе яшчэ называюць, “моладая”, у сэнсе нявеста. Куст, як высвятляецца, – семіятычны эквівалент ментальнага кванта, звязаны з анталогічным асэнсаваннем роду, апрадмечаны сэнс гістарычна першаснага ўяўлення пра род і яго кантынуальную сутнасць. Выражэннем кантынуальнага з’яўляецца графіка звычайнага куста, усе галінкі якога знаходзяцца ў адной плоскасці, паўтораная пры ўтварэнні каляндарнага сімвала. Перанос назвы “куст” на імя абрадавай фігуры мае пэўную міфалагічную падставу, той архаічны ўзровень ментальнасці, якому адпавядае сфера “гарызантальных” сэнсаў. Зварот ментальнага да асваення вертыкалі суадносны з міфалагемай “сусветнае дрэва”. Куст і дрэва адсылаюць да дзвюх якасна розных мадэлей роду. Род-куст – кантынуальная структура, за якой паўстае ўяўленне аб заўсёднай (*тут і цяпер*) спалучанасці продкаў, іх жывых нашчадкаў і будучых, якія ўжо патэнцыяльна існуюць, адсюль куст-нявеста, будучая маці, кропка росту жывога “куста” роду.

“Радаводнае дрэва” – вертыкальная лінейная структура. Яна ўзыходзіць да эпохі запачаткавання міфалагемай “сусветнае дрэва” з яго універсальнай апазіцыяй верху і нізу – сведчаннем культурна-рэвалюцыйнага прарыву ў сферу “вертыкальных” сэнсаў. З дапамогай новай мадэлі кадыфікуецца час у яго генеалагічным праламленні: мінулае *тады* (продкі) – цяперашняе *тут і цяпер* (цяперашняе пакаленне) – будучае *там* (нашчадкі).

Нараджэнне інавацыйнага сэнсу з’яўляецца вынікам аналітычнай дзейнасці свядомасці. Сам факт узнікнення міфалагемай “сусветнае дрэва” паказвае на існаванне сінкрэтычнага культурнага папярэдніка і на меўшы месца зрух у свядомасці. Папярэдняе тым ці іншым чынам працягвае прысутнічаць у сэнсавай прасторы культуры, яно ніколі канчаткова не забываецца і валодае здольнасцю да рэгенерацыі. Захапіўшыся вывучэннем радаводу, пачалі вымаляваць сваё “радаводнае дрэва”, а не “радавы куст”, бо “куст” акцэнтаваў парадыгму, якая адпавядала жывым кагнітыўным механізмам. Тым не менш на перыферыі свядомасці да цяперашняга часу застаецца значэнне куста як групавага (гарызантальнага) аб’яднання, адсюль выразы “куставы сход”, «школы раённага куста», нават і такое: “куставы вылічальны цэнтр”.

Песенны радок “Ізвылы Куст із зылёного клёну” зноў ператварае дрэва ў куст, паўстае як рытуальны жэст вяртання з дыскрэтнага ў кантынуальнае, з дуалізаванага ў сінкрэтычнае. Калі ўлічыць, што сінкрэтычная структура “чалавекарасліна” мае базавы характар для ўсіх традыцыйных культур, то “куст” – той першасны ўзровень семіятычнага апасродкавання паняцця “род”, які абумовіў яго наступную раслінную кадыфікацыю з нелінейным (веерным) нарошчваннем рэпрэзэнтантаў (клён, ліпа, бяроза, лаза, барвінак, бэз – гэта толькі ў куставых песнях).

Канцэпт “куст” – своеасаблівы этна-прэцэдэнтны феномен, які ва ўмовах кансалідацыі ўсходніх славян не вымагаў дадатковых тлумачэнняў, пра што сведчаць летапісы XIII ста-

годдзя, дзе без паясняльных прыметнікаў лексема “куст” ужываецца ў значэнні “род”, праўда, гаворка ідзе пра татарскі куст-род.

Аўтар Іпацьеўскага летапісу згадаў “куст” пад 1250 годам тройчы ў сувязі з трагічнымі падзеямі 1245 г. – забойствам у стаўцы Батыя чарнігаўскага князя Міхаіла, які не пакланіўся “кусту”. Згодна з летапісам, кланяцца “кусту” князёў прымушалі татары. У летапісе адзначалася, што Батыя загадаў Міхаілу “пакланіцца бацькоў нашых закону”, але мужны князь, натхнёны сваім духоўнікам, адмовіўся: “Табе кланяюся і гонар прыносім табе, а закону бацькоў тваіх і твайму бязбожніцкаму загаду не кланяюся”. М. М. Карамзін палічыў, што князь Міхаіл, не пакланіўшыся “кусту”, тым самым не пакланіўся татарскім кумірам. Відаць, князь добра разумеў розніцу паміж пратакольным этыкетам і духоўным прымусам.

З “кустам” сутыкнуўся князь Данііл Галіцкі. На шляху да Арды ён сустрэў татар ужо пад Пераяслаўлем, адтуль паехаў да татарскага цемніка Курэмсы, дзе, па словах летапісца, убачыў, што “няма ў іх добра”. Душа хрысціяніна бедавала, бачачы, што людзі трапілі ў палон да д’ябла. Данііл на ўласныя вочы бачыў, як князі і вяльможы пакланіліся “сонцу і луце і зямлі і д’яблу і памерлым у пекле бацькам і дзядам і мацярам водзячы каля косты”.

Пісьмовыя звесткі аб татарскіх звычаях і законах пакінуў пасол папы Інакенція VI Плана Карпіні. Гаворачы аб татарскіх аб’ектах пакланення, ён амаль літаральна паўтарае рускі летапіс, але аб “кусце” ў яго запісах няма ні слова. Ён распавёў, як папскае пасольства правялі ў стаўку між двума агнямі, пры гэтым яны павінны былі некалькі разоў пакланіцца і ўступіць у шацёр, не дакранаючыся да парога.

Летапісцы не былі сведкамі падзей у ардзе, не ведалі татарскай мовы, не чулі, што татары гаварылі князям. Апісваючы трагічныя здарэнні, яны карысталіся чуткамі і, магчыма, расказаў тых, хто прысутнічаў пры падзеях. Невядома, ці чулі сведкі ў загадах татар нейкае сугучча, якое яны суаднеслі б з усходнеславянскім словам “куст”. З летапісных паведамленняў вынікае, што “куст” – гэта, па-першае, “закон бацькоў”, па-другое, пэўнае матэрыяльнае ўвасабленне татарскіх “бацькоў” у выглядзе спалучэння нейкіх мужчынскіх (“бацькі”, “дзяды”) і жаночых (“мацяры”) “ідалаў”. Гаворачы аб пакланенні “кусту”, летапісцы, па ўсім відаць, ужывалі зразумелы славянам выраз, праводзілі аналогію паміж татарскім і славянскім звычаямі, якія ў розных народаў мелі агульную аснову – культ продкаў.

Такім чынам, у кагнітыўнай базе XIII ст. лексема “куст” уяўляла сабой складаны знак, пры ўжыванні якога адбывалася апеляцыя да яго духоўнага ядра, добра вядомага сацыяльным вярхам і нізам усходнеславянскага этнасу, што ўласна робіць дадзенае імя прэцэдэнтным. Трэба думаць, што канцэпт “куст” трывала ўваходзіў у базавы культурны пласт дамангольскага перыяду гісторыі. Калі б яго значэнне не было відавочным для ўсіх славян, то летапісцы, відаць, нейкім чынам пракаменціравалі б вербальны феномен, але яны палічылі гэта залішнім.

Адсюль становіцца зразумелай выключна адмоўная канатацыя паняцця «куст» у летапісах. Пры сутыкненні носьбітаў розных культур рэзка актуалізавалася апазіцыя свой (куст) – чужы (куст), стварыўшы для князёў сітуацыю маральнага выбару.

Мы не ведаем, як доўга ідэалагема куст-род захоўвалася ў культурнай свядомасці ўсходніх славян і калі знікла з ментальнай сферы. У традыцыйнай культуры яна замацавалася на ўзроўні лакальнага абраду, характэрнага для пінскага Палесся. Выключна жаночы абрад актуалізаваў містычную сувязь з родным “кустам”, перарваную пераходам жанчыны ў сям’ю мужа. Адсюль і яго ўзростава дыферэнцыяцыя, бо дачкі належылі не мацярынскаму, а бацькоўскаму “кусту”.

На працягу двух апошніх стагоддзяў выканаўцы абраду не ўсведамлялі культурны змест паняцця “куст” (род) і не рэфлекціравалі яго. Слова “куст” разумелася як рытуальна маркіраваны дзень Зялёных свят і амаль усё, што ў сферы абраднасці ўспрымалася пачуццямі, сітуацыя абрадавага хаджэння куста ад хаты да хаты, галоўная фігура абраду, упрыгожаная зелянінай, песні, якія таксама мелі назву “куст”, танкі (карагоды), якія выконваліся ападчас хаджэння па вуліцы:

– *Ой, позволь, маты. Да до куста ходыты,
Да з дівонькамы корогоды водыты.*

*Прывэлы Куста да однэй хаты,
Трэ' было кусту да пыты-йісты даты [1, 218].*

Ва ўмовах эпістэмнай няўпэўненасці толькі куставыя песні пад абалонкай мастацкага працягвалі захоўваць старажытны сэнс. Яны былі квінтэсенцыяй паэтычнага ўвасаблення шчыльна звязаных паміж сабою культураў – культу расліннасці і культу продкаў. Песні выконваліся па традыцыі, над іх глыбінным сэнсам не задумваліся, змест успрымаўся проста і літаральна. Разам з тым цалкам усведамлялася аграрна-магічная скіраванасць куставага абраду, культурны рэсурс якога (продкі – апекуны нашчадкаў і вынікаў іх зямляробчай працы) ува-собіўся, напрыклад, у песенных радках:

*Ныхай шыныца юв полю буяе,
Ныхай наша Куста дай по світу гуляе [1, 125].*

І толькі ў песнях, дзякуючы іх фармальна-змястоўнай структуры, замацавалася архаічная культурная апазіцыя “сваё-чужое”, экспліцытна прадстаўленая матывам усхвалення Куста і ўсяго, з чым ён звязаны і што звязана з ім:

*Прывылы Куста гончаровскы дівочки,
А кошэвыцкы дай всэ дывовалы,
А кошэвыцкы дай всэ дывовалы,
Шчо гончаровскы добрэ Куста вбралы [1, 128].*

Куставая абраднасць разгортвалася ў свеце канфліктнай дуальнай апазіцыі і скіроўвалася да містычнай партысіпацыі – рытуальнага яднання з Родам, які ў сферы калектыўнага неўсвядомленага належыць сакральнаму, адвечнаму, бясконцаму, непарыўнаму.

На прыкладзе куставай абраднасці з усёй відавочнасцю бачна наступнае: любы прыродны аб'ект (або яго частка), перанесены ў кантэкст абраду, трапляе ў зону сакральных чаканняў, становіцца культурным артэфактам, які знаходзіцца ў полі рытуальных сэнсаў. Лексема “куст” страчвае сваю адназначнасць і ператвараецца ў індыкатар прыхаванага трансэндэнтнага сэнсу.

Abstract. Western Pollessiye ceremonial in the context of culture is considered in the paper.

It is shown that any natural object or its part extended to a ceremony is transferred to the zone of sacral expectations. In this case the basic structure “human + nature” receives the name of Kust (“Bush”).

Літаратура

1 Раговіч, У.І. Песенны фальклор Палесся: у 3 т. / У.І. Раговіч. – Т.1. Песні святочнага календара – Мн., 2001.

Белорусский государственный университет

Поступило 16.06.08